

علل بروز پدیده سیاست زدگی در بین جوامع

و راهکارهای جلوگیری از آن

(تاریخ دریافت ۱۴۰۰/۰۷/۱۵، تاریخ تصویب ۱۴۰۰/۱۲/۱۸)

آفاق سیدیان

چکیده

با توجه به پیامدهای منفی و چالش برانگیز پدیده‌ی سیاست زدگی در بین جوامع به خصوص کشور ایران، موضوع سیاست زدگی یکی از مباحث پراهمیتی است که در سال‌های اخیر مورد توجه تحلیل گران اسلامی و سیاسی کشور قرار گرفته است. از این رو پژوهش حاضر، با روش توصیفی- تحلیلی و گردآوری اطلاعات کتابخانه‌ای، علل بروز پدیده سیاست زدگی در بین جوامع را مورد بررسی قرار داده است و به بیان راهکارهای جلوگیری از این پدیده پرداخته است. پس از بررسی مسائل مذکور در این رساله، به این مهم، دست می‌یابیم که استحکام و انسجام هر جامعه‌ای، توجه به قانون و رعایت آن است و سیاست پذیری در جامعه به منزله پذیرش منطق قانون است. با وجود این، برخی از انسان‌ها روی از قانون بر می‌گردانند و قانون شکنی می‌کنند. برای تبیین دلایل سیاست زدگی همانند هر پدیده اجتماعی دیگر باید از زوایای مختلف به آن نگاه کرد. به طور کلی عوامل اقتصادی، قانونی، مدیریتی و اجتماعی- فرهنگی در سیاست زدگی افراد اکثر جوامع تاثیر گذارند. لذا بی توجهی به هر یک از این عوامل می‌تواند منجر به قانون گریزی افراد در جامعه شود. همچنین در کشور ایران، نظامی که داعیه اسلامی بودن را دارد، نهایت سعی خویش را در به حداقل رساندن سیاست زدگی افراد در جامعه بنماید و سعی در قانون پذیر نمودن شهروندان خویش با در نظر گرفتن شرایط زمان و مکان بدارد. سیاست همزاد آدمی بوده است و عجیب است که سیاست زدگی نیز چنین عمری

دارد. در هر دوره تاریخی دلایل متعددی برای سیاست‌زدگی وجود داشته است و دارد و خواهد داشت مانند: عوامل اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی که هر یک از این عوامل در جوامع مختلف، میزان و جهتش متفاوت است و بعضاً می‌توان گفت سلسله و مجموعه‌ای از این عوامل مسبب سیاست‌زدگی و هنجارشکنی خواهد شد؛ سیاست‌زدگی یک ناهنجاری است که حتماً باید برطرف شود. مخصوصاً در دنیای امروز اگر سیاست‌زدگی نهادینه شود، امکان توسعه وجود نخواهد داشت.

واژگان کلیدی: سیاست‌زدگی؛ جوامع؛ راهکار؛ عوامل اقتصادی؛ عوامل اجتماعی؛ عوامل فرهنگی

مقدمه

«سیاست‌زدگی» مسئله مبتلابه جامعه امروز جوامع مختلف است که البته در میان اصحاب اندیشه پدیده جدیدی نیست ولی در شرایط کنونی سخت اوج گرفته است. سیاست‌زدگی بنابر ماهیت، در سطح می‌ماند و به کنش سیاسی آگاهانه و هدفمند تبدیل نمی‌شود و دوری باطل را شکل می‌دهد که امروزه جوامع مختلف دچار بدترین نوع آن گردیده‌اند. مساله سیاست‌زدگی می‌تواند از عوامل مختلفی ریشه گیرد که یکی از آنها تلاش عده‌ای از سیاستمداران به تحمیل دیدگاه‌های خود به جامعه به هر قیمت ممکن است. از سوی دیگر می‌توان گفت در هر عرصه‌ای که مردم رغبتی برای مشارکت سیاسی نداشته باشند باید دلیل آن را در ناقص بودن یکی از عوامل بالا دانست. فراگیری این ناامیدی می‌تواند در بی‌مشارکتی مردم در امور سیاسی تاثیر گذار باشد. واقعیت آن است که با سیاست‌زدگی، امکان گفت‌وگو، توافق و تعامل بر سر مسائل کلان و حتی گاه جزئی جوامع کم‌رنگ می‌شود و به سادگی نمی‌توان راه‌های خروج از بحران‌ها را به دست آورد. نیروها، سرمایه‌ها و فرصت‌ها در چرخه سرگردان و ناپیدا می‌سوزند و افراد گرفتار این ورطه، همچنان برای آن امر ناخجسته، احساس شعف و رضایت می‌کنند. جامعه‌ی سیاست‌زده، جامعه‌ای است که همه امور را صفر و صد تحلیل می‌کند و

افراد حاضر نیستند اندکی از مواضع سنگ‌شده‌ی خود کوتاه آیند و خود را حق مطلق و طرف مقابل را باطل مطلق می‌پندارند. طبیعی است که در انتهای این نگره، افراد به تک‌اندیشی، تک‌گویی و یک‌سویه‌نگری در می‌افتند و به دیگران حق اظهار نظر نمی‌دهند. بنابراین، سیاست‌زدگی به معنای ورود به سیاست و کسب قدرت به هر قیمت، جانبداری از یک باور و نگره‌ی سیاسی به‌طور مطلق، نگاه صفروصد داشتن، و تکذیب یا تایید مطلق است. با این پدیده گاه فرد سیاست‌زده تخصص، تعهد و وظیفه‌ی فرهنگی و مذهبی خود را بر اساس باوری تعصب‌آلود، یک‌جانبه و محدود تعریف می‌کند و حاضر نیست حقوق، شایستگی‌ها، استحقاق‌ها و توانمندی‌های جناح‌های سیاسی دیگر را در نظر بگیرد. چنین است که سیاست‌زدگی، تحلیل‌های تک‌بعدی به‌دنبال می‌آورد و فرد سیاست‌زده می‌پندارد یگانه مشکل جامعه، همان است که او در نظر دارد و مشکلات تنها با اندیشه و عمل او گشوده می‌شوند. براین اساس امر موجب رد و طرد بسیاری از شایستگان از مصادر قدرت و به قدرت رسیدن جریان‌ها و کسانی می‌شود که در شرایط آشفته و بازی سیاست، به دنبال کسب قدرت هرچه بیشتر به هر قیمت هستند. طبیعی است این جریان‌ها و دنباله‌های آنان با توجه به جایگاه بالای حوزه و موقعیت برتر مذهبی روحانیون، از ایشان به نفع گروه و حزب خود بهره‌برداری کنند. با توجه به مطالب بیان شده، این پژوهش در تلاش است عوامل سیاست‌زدگی را در میان جوامع، بررسی و راهکارهای برون‌رفت از آن را پیشنهاد کند.

بخش اول: بررسی پیشینه موضوع

با توجه به آنکه به موضوع سیاست‌زدگی به‌صورت محدودی پرداخته‌اند. در ادامه به نقد و بررسی این تحقیقات می‌پردازیم.

– «سیاست‌گریزی زنان در طول تاریخ ایران» عنوان پایان‌نامه‌ی ارشد است که توسط عزیزه اصالت در سال ۱۳۹۳ به ثبت رسیده است. این تحقیق نقش سیاسی و اجتماعی زنان در طول تاریخ ایران، از دوران باستان تا زمان حال را از طریق کتب و مقاله‌ها و روزنامه‌ها و اسناد مختلف گردآوری کرده و آنها را مورد تجزیه و تحلیل قرار داده است، تا عوامل اجتماعی و فرهنگی را که در طول تاریخ ایران باعث سیاست‌گریزی زنان شده است، مشخص شود.

- «عوامل سیاست‌زدگی در میان حوزویان و راه‌های برون‌رفت از آن» عنوان مقاله‌ای است که توسط سید کاظم سید باقری در سال ۱۳۹۶ به ثبت رسیده است. پرسش اصلی در این نوشته بر گرد عوامل سیاست‌زدگی در میان حوزویان و راهکارهای برون‌رفت از آن شکل گرفته و در پاسخ، این فرضیه ارائه شده است که با توجه به اموری چون دگرگونی و انعطاف، جانبداری، قدرت‌خواهی و خواهش مشارکت در سیاست، هرچند با توجه به روحیه علم و پرهیزکاری در میان حوزویان، سیاست‌زدگی کمتر جای جولان می‌یابد، در برخی مواقع و در میان تعدادی از آنان و به ویژه طلاب جوان می‌توان عوامل سیاست‌زدگی را در اموری چون تحلیل‌های تقلیدی، خودحق‌پنداری و انحصارطلبی، تحلیل و رفتارهای افراطی و تفریطی، و فعالیت‌های خلاف شرع و قانون پی‌جویی کرد و با روش‌هایی چون آگاهی‌بخشی علمی، گسترش سعه صدر و شکیبایی، تقویت روحیه اجتهاد و آزاداندیشی، و تقویت اعتدال و عقلانیت به برون‌رفت آنان از سیاست‌زدگی امیدوار بود.

- «ابعاد حقوقی سیاست‌زدگی در سازمان عفو بین‌الملل» عنوان رساله‌ی کارشناسی ارشد است که توسط بنت‌الهدی جعفری به چاپ رسیده است. این پژوهش مبتنی بر روش تحلیلی و توصیفی، در صدد پاسخگویی به این پرسش‌هاست که عفو بین‌الملل از ابتدای شکل‌گیری تا چه میزان تصمیماتی متأثر از سیاست‌زدگی اتخاذ نموده است و این نوع تصمیمات سیاست‌زده به چه عواملی بستگی داشته است؟ همچنین این سوال مطرح خواهد شد که سیاست‌زدگی در عفو بین‌الملل تا چه میزان بر نقض حقوق بشر تأثیرگذار بوده است و راهکارهای مؤثر برای کاهش یا محو این پدیده در سازمان چیست؟ بررسی نحوه‌ی ارائه‌ی گزارشات عفو بین‌الملل و نحوه‌ی تعامل با دیگر سازمان‌های بین‌المللی، حاکی از نفوذ سیاست‌زدگی در سازمان عفو بین‌الملل است. مهم‌ترین عامل نفوذ این پدیده در سازمان، فقدان نهاد نظارتی مستقل و تخطی سازمان از اصول حافظ استقلال سازمان‌های بین‌المللی غیردولتی مانند استقلال مالی و ایدئولوژیکی است. اقدامات و گزارشات سازمان عفو بین‌الملل در برخی بحران‌ها و شرایط، نه تنها اعتبار سازمان را خدشه‌دار نموده است بلکه منجر به وخیم شدن بحران حقوق بشری، تداوم درگیری‌ها در مناطق بحران‌زده و رخداد فجایع انسانی شده است. ایجاد سیستم قدرتمند

نظارتی مستقل از دولت‌ها و احیای اهمیت مقام مشورتی، مؤثرترین راهکار در جهت کاهش یا محو این سیاست‌زدگی است.

بخش دوم: چارچوب نظری

بند اول: سیاست‌زدگی و سیاست‌گرایی

۱. سیاست‌زدگی

روشن است که در تمام کشورها حاکمیت سیاسی توسط عوامل مختلف دولتی و غیردولتی تحت تأثیر قرار می‌گیرد. برخی از عوامل سیاسی هستند که بیشترین نفوذ را دارند و می‌توانند تأثیر بسیار زیادی بر سیاست‌گذاری داشته باشند. بنابراین روابط بین خدمتگزاران بخش دولتی و مدیران سیاسی آنها و قدرت‌های مرتبط به این دو مجموعه یکی از چالش‌های اصلی در حاکمیت معاصر است. بر این اساس در نظریه سیاسی هر دو گروه از فعالان می‌توانند ادعا کنند که نقش مشروعی در خط‌مشی‌گذاری دارند.^۱ سیاست‌زدگی پدیده‌ای است که تعاریف متعددی از آن ارائه شده است. متخصصان حوزه‌های مدیریت دولتی و علوم سیاسی از منظرهای مختلفی به این موضوع پرداخته‌اند و با توجه به نگاه‌های متنوع خود تعاریف متعددی را از آن ارائه داده‌اند. در میان تعاریف مختلفی که از سیاست‌زدگی ارائه شده است تعریف پیترو پیرو می‌تواند به‌عنوان یکی از ملموس‌ترین و روشن‌ترین تعاریف از این پدیده مورد توجه قرار گیرد. آنها معتقدند سیاست‌زدگی به معنای "جایگزینی معیار سیاسی به جای معیار شایستگی در انتخاب، حفظ، ارتقا، تشویق و تنبیه اعضا و کارکنان در بخش دولتی" است.^۲ برخی دیگر از پژوهشگران استدلال می‌کنند که سیاست‌زدگی به تغییر تعداد انتصابات سیاسی، رفتار سیاسی و نیز حساسیت سیاسی کارکنان اشاره دارد، و آن را به‌عنوان تهدیدی برای وضعیت حرفه‌ای کارکنان بازشناسی کرده‌اند که تعادل بین کارکنان دستگاه‌های اداری و سیاست‌مداران را تغییر می‌دهد. از سوی دیگر، ولر سیاست‌زدگی را در مقابل بی‌طرفی سیاسی

۱ جعفری، بنت‌الهدی، ابعاد حقوقی سیاست‌زدگی در سازمان عفو بین‌الملل، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه شیراز، ۱۳۹۹ش، ص ۴۱.

۲ راسل، برتراند، قدرت، ترجمه‌ی نجف دریابندی، تهران، انتشارات خوارزمی، چاپ دوم، ۱۳۶۷ش، ص ۱۴۱.

فرض کرده است، به این ترتیب سیاست‌زدگی یعنی استفاده از بخش خدمات عمومی برای کسب اهداف سیاسی و یا انتصابات حزبی مدیران بخش دولتی^۱.

۲. سیاست‌گرایی

گرچه برخی از مفاهیم و واژه‌ها احتیاج به توضیح ندارد، با این حال گاهی بهره‌گیری از مفاهیم چند پهلو منشأ برخی از شبهات می‌شود که توضیح آن ضروری است. سیاست‌گرایی و سیاست‌زدگی از جمله این واژه‌هاست. سیاست‌گرایی، یعنی حفظ و اجرای قوانین به‌طور عادلانه و رعایت حقوق همه افراد. بر اساس این تعریف، منظور از سیاست‌گرایی، انجام امور محوله سازمان به بهترین نحو در چارچوب قوانین و مقررات دولتی و سازمانی به منظور دستیابی به اهداف سازمان و جلب رضایت مردم است^۲. بر این اساس، جامعه‌ای سیاست‌گراست که در آن قوانین رعایت شود و همه مردم در برابر اجرای قوانین مساوی و رهبران آن قانون‌پذیرترین انسان‌ها باشند. به‌زعم برخی از صاحب‌نظران، سیاست‌گرایی و قانون‌پذیری در جامعه به منزله پذیرش منطبق قانون است، بدین ترتیب که هر فعالیتی بتواند به شکل قانونی صورت پذیرد. این امر مستلزم آن است که افراد جامعه در هر مقطع از پویایی و تحرک جامعه و تناسب آن، قانون‌مدار و قانون‌پذیر باشند و رفتارشان جلوه کامل آن باشد^۳. بنابراین محور استحکام و انجام هر جامعه‌ای توجه به سیاست و رعایت قانون آن است. از این‌رو وظیفه دولت‌ها در برقرار عدالت اجتماعی، حاکمیت بخشیدن به قوانین است. چنانچه حکومت در اجرای صحیح قوانین و برقراری نظم قاطعانه عمل نکند، امنیت جامعه به خطر می‌افتد و سرانجام، متلاشی شدن جامعه سیاسی را در پی خواهد داشت^۴. وجود قوانین منطبق با روح و

۱ سیدباقری، سیدکاظم، «عوامل سیاست‌زدگی در میان حوزویان و راه‌های برون‌رفت از آن»، فصلنامه علوم سیاسی (باقرالعلوم)، سال بیستم، شماره ۸۰، زمستان ۱۳۹۶ش، ص ۳۲.

۲ شیخاوندی، داور، جامعه‌شناسی انحرافات، مشهد، نشر مرندیز، چاپ نخست، ۱۳۷۹ش، ص ۵۴.

۳ کلمن، جیمز. اس.، توسعه سیاسی تدریجی، ترجمه‌ی غلامرضا خواجه‌سروی، تهران، انتشارات پژوهشکده مطالعات راهبردی، ۱۳۸۰ش، ص ۹۰.

۴ صدرا، علیرضا و پزشکی، محمد، «گفتارهای سیاسی جهان فرهنگی جدید ایران»، فصلنامه سیاست، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دوره ۳۹، شماره ۳، پائیز ۱۳۸۸ش، ص ۲۷۷.

سرشت نظام سیاسی و موافق با موازین دینی و یافته‌های فرهنگی که در برگیرنده حقوق فرد و جامعه باشد به شرطی که از سوی شهروندان رعایت شود، از اصول مسلم نیک‌بختی و سعادت انسان‌ها در جوامع مدنی و کمال مطلوب است.^۱

بند دوم: دگرگونی و انعطاف در سیاست

یکی از چالش‌ها که همواره در دانش مدیریت و اداره منابع انسانی وجود داشته انعطاف‌ناپذیری سازمان و نیروها بوده‌است. در چند دهه گذشته این بحث طرح شده که سازمان مدیریتی و حکومتی باید ظرفیت و گنجایشی داشته باشد تا بتواند با توجه به شرایط متفاوت، از انعطاف کافی و لازم برخوردار شود و مسیر را به سوی گشایش و حل مشکلات باز کند.^۲ اگر هر سازمان و سامانه قدرتی نتواند خود را با تغییرات و شرایط محیطی و پیرامونی هماهنگ سازد، اعمال قدرت با مشکل جدی روبه‌رو خواهد شد؛ البته این امر به معنای بی‌ثباتی و نبود برنامه و بی‌نظمی نیست که سر از آشفتگی و اختلال در می‌آورد؛ اما به هر حال برای حل چالش‌ها و تناقض‌های اجرای قدرت، انعطاف، امری لازم و ضروری است. با توجه به اهمیت این امر بوده است که در پیشرفت سیاسی، این بحث طرح شده است که هر قدر یک سازمان از انعطاف‌ناپذیری به سوی انعطاف‌پذیری^۳ حرکت کند، درصد رسیدن آن به موفقیت‌ها و خواسته‌ها بیشتر می‌شود. انعطاف‌پذیری عملیاتی، ساختاری، راهبردی، برنامه‌ای و مدیریتی، از لوازم دانش سیاست و اعمال قدرت است. از این رو، کسی که به این عرصه وارد می‌شود، پیشاپیش باید بداند و می‌داند که هر آینه امکان دگرگونی و تغییر در هریک از این حوزه‌ها وجود دارد و باید با توجه به مقتضیات نو، برنامه و روندی جدید تعریف و ارائه گردد.

۱ صدر، علیرضا و پزشکی، محمد، «گفتارهای سیاسی جهان فرهنگی جدید ایران»، منبع پیشین، ص ۲۸۱.

۲ سیدباقری، سیدکاظم، «عوامل سیاست‌زدگی در میان حوزویان و راه‌های برون‌رفت از آن»، فصلنامه علوم سیاسی (باقرالعلوم)، سال بیستم، شماره ۸۰، زمستان ۱۳۹۶ش، ص ۲۶۶.

۳ هانتینگتون، ساموئل، نظریه برخورد تمدن‌ها: هانتینگتون و منتقدانش، ترجمه‌ی مجتبی امیری‌وحید، تهران، نشر وزارت امور خارجه، چاپ هفتم، ۱۳۸۶ش، ص ۲۰۱.

بند سوم: جانبداری و قدرت خواهی در سیاست

قدرت، به ویژه قدرت سیاسی که از فراگیری و توان بالایی برخوردار است، خواهندگان بسیار دارد و افراد می‌پندارند با جانبداری و هواداری از یک جریان یا تصمیم در جامعه، می‌توانند به خواسته‌های خویش دست یابند.^۱ آنان که دارای روحیه ستیزش، قدرت پرستی و ناپردباری‌اند، خیلی زودتر در این دام می‌افتند و می‌انگارند چنانچه از جریان یا برنامه‌ای هرچه تندتر پشتیبانی کنند یا برنامه جریان مقابل را بیشتر بکوبند، زودتر به میز قدرت نزدیک می‌شوند. تعامل نانوخته میان «جانبداری» و «قدرت»، آن‌هم در جوامعی که حزب سیاسی به معنای دقیق وجود ندارد یا وجود دارد، اما نقش نهادینه بازی نمی‌کند، به گونه‌ای است که در میان این افراد، لگام احساسات رها شده، بسیار زود و حتی بدون منطق و استدلالی مشخص، با توجه به پیش‌انگاشته‌ها و تصوراتی سنگ شده، به نتیجه‌ای قطعی و صددرصدی می‌رسند و دیگران را به برجسب‌های مختلف و متعدد متهم می‌کنند؛ امری که سیاست زدگی را شدت می‌بخشد و جامعه را دچار تشتت، کینه پراکنی و کینه کشی فراگیر می‌کند.^۲ با سیاست‌زدگی، رابطه میان توده مردم و نخبگان گسسته می‌شود. در این گونه جوامع، نخبگان یا در حاشیه قرار گرفته‌اند یا کنار نهاده شده‌اند یا جرئت اظهار نظر ندارند. طبیعی است در این فضا، موقعیتی برای سودجویان فراهم می‌شود تا تحلیل‌های ناقص و غیرکارشناسی خود را بر ذهن و افکار جامعه، قالب و غالب کنند. پس عموم مردم با دیدگاه‌های شبه نخبگان و ناکارشناسان آشنا می‌شوند و تحلیل امر سیاست را از آنان طلب می‌کنند؛ افرادی که با افکار تعصب‌آلود خود، بدون لحاظ منافع ملی یک کشور، تنها جانبداری از گروهی خاص را می‌طلبند. افکار عمومی نیز در معرض انحراف و غلتیدن به دامان سیاست زدگی قرار می‌گیرد؛ آنچنان که با توجه به پاسخهای غیرکارشناسی و غیرعلمی از سوی سیاست‌گرایان، شهروندان پاسخ‌های شفاف و

۱ عباسی، اصغر، «تأملی بر عوامل قانون‌شکنی و راهکارهای مقابله با آن»، اصلاح و تربیت، شماره ۷۱-۷۲، زمستان ۱۳۷۸ش، ص ۱۲.

۲ تافلر، الوین، تغییر ماهیت قدرت، تهران، مرکز ترجمه و نشر کتاب، چاپ اول، ۱۳۷۰ش، ص ۵۴.

روشن دریافت نمی کنند و پس از مدتی، ناامیدی جامعه را فرا می گیرد.^۱

بند چهارم: سیاست و خواهش مشارکت

ویژگی سیاست آن است که از شهروندان خود طلب مشارکت و همکاری می کند. این مشارکت انواع مختلفی، اعم از مشارکت پیروانه، فعال و نیمه فعال دارد. مشارکت فعال، نوع مطلوبی است که مردم را به حضور، دخالت، اظهار نظر و فعالیت در امور فرامی خواند و آنان را مقلدانی سر به زیر نمی خواهد. این امر که غالباً در جوامع مردم سالار و پیشرفته رخ می دهد، به دور از افراط و تفریط و دخالت قدرت در همه امور است؛ هرچند این امر را به معنای نفی سیاست زدگی در آن جوامع نیست؛ حال آنکه در حکومت‌های استبدادی، حاکمان از مردم مشارکتی پیروانه و مقلدانه می طلبند و از آنان می خواهند به سیاست ورود کنند و هر آنچه را سیاستمداران برای مردم دیکته کرده اند، درست بپذیرند و حتی برای آن سینه چاکی کنند. در این شرایط، آنان که از خوان قدرت سود و منافع برمی گیرند، با چاپلوسی و اطاعت کورکورانه به نردبان قدرت نزدیک شده، راحت از آن بالا می روند و همه تلاش خود را برای پشتیبانی از سیاست های اعلامی انجام می دهند و در آنها نه تنها هیچ گونه اشتباهی نمی بینند - یا اگر می بینند، برای منافع شخصی، ندایی بر نمی آورند - بلکه آن را حق مطلق و تنها راه رسیدن به مطلوب برمی شمارند.^۲ در این نگره، قدرت مدار همه امکانات سیاسی، فرهنگی و اقتصادی کشور را در اختیار می گیرد، همه چیز را برای خود، پیرامونیان و هم پالگی هایش می خواهد و برای تثبیت آن در حوزه شخصی و گروهی، از هیچ تلاشی دریغ نمی ورزد. این حالت را در روان شناسی، ناهنجاری یا آنومی می گویند که عبارت است از حالت ذهنی کسی که به اخلاقیات مسلط و خاستگاه آن پشت پا زده، اعتقادی به جمع و جامعه خویش ندارد و خود را مجبور به پیروی از آنها نمی بیند و تنها به تمایلات خود می پردازد و مسئولیت هیچ

۱ جعفری، بنت الهدی، ابعاد حقوقی سیاست زدگی در سازمان عفو بین الملل، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه شیراز، ۱۳۹۹ش، ص ۱۳۶.

۲ راسل، برتراند، قدرت، ترجمه ی نجف دریابندی، تهران، انتشارات خوارزمی، چاپ دوم، ۱۳۶۷ش، ص ۵۸.

کس و هیچ چیز را نمی‌پذیرد^۱. در مقابل، گروه‌ها و احزاب مخالف به این روند منفعلانه و رفتار چاپلوسانه اعتراض جدی دارند و ممکن است واکنش همه‌جانبه و تندروانه انجام دهند. چنین است که جامعه، سیاست زده شده و همه‌امور در دو سر طیف مخالف و موافق، خوب و بد، سفیدی و تاریکی تحلیل می‌شود، منطق گفت و گو و تعامل از جامعه رخت برمی‌بندد و آن را گرفتار چالش‌های فرصت‌سوز و توان‌فرسا می‌کند.

بخش دوم: عوامل مؤثر بر سیاست‌زدگی

سیاست‌زدگی به عنوان یک رفتار نابهنجار اجتماعی، معضل بنیادین بسیاری از جوامع کنونی است. گریز از قانون و نادیده گرفتن حرمت آن، ریشه در عوامل بسیار دارد و این عوامل ممکن است از کشوری به کشور دیگر متفاوت باشد. متأسفانه این آسیب اجتماعی گریبان‌گیر اکثر جوامع نیز شده است و همه‌ساله برخی از ارقام بودجه کشور صرف مقابله با این پدیده نابهنجار می‌شود. البته پیشگیری و وقوع چنین پدیده‌های به‌مراتب بهتر و حتی کم‌هزینه‌تر از مقابله با متخلفان و قانون‌شکنان است، اما باید توجه داشت که پیشگیری منوط به شناخت و ریشه‌یابی عوامل بروز سیاست‌زدگی است. گسترش سیاست‌زدگی در کشور ما علاوه بر ریشه تاریخی به عوامل متعدد دیگر نیز بستگی دارد که در ادامه به برخی از مهم‌ترین آنها اشاره می‌شود.

بند اول: قانون‌پذیر نبودن مسئولان و نهادهای حکومتی

در یک جامعه ضابطه‌مند، مخاطبان قانون فقط مردم نیستند. رابطه فرد و قانون یک بعد از جامعه ضابطه‌مند و به تعبیر بهتر بعد کم‌اهمیت آن است. بعد اصلی چنین جامعه‌ای، قانونمندی و رعایت قانون از سوی دولت، ارگان‌های دولتی، گروه‌های ذی‌نفوذ و به‌طور کلی حکومت است. اگر ارگانهای حکومتی مقید به قانون نباشند، قانونمند کردن شهروندان غیرممکن خواهد بود. بنابراین اگر فعالیت مسئولان ضابطه‌مند باشد، رفتار و کردار شهروندان نیز قانونمند می‌شود و فرهنگ سیاست‌گرایی به تدریج در ضمیر مردم نقش می‌بندد و به اصطلاح نهادینه

می‌شود.^۱

بند دوم: فقدان علم و آگاهی به وجود قوانین و مقررات

یکی از عوامل عمده سیاست‌گریزی عدم‌اطلاع و آگاهی افراد از قوانین و مقررات موجود است. برای اینکه قانون در جامعه حاکم شود، باید اعضای جامعه نسبت به آن شناخت و آگاهی کافی داشته باشند، یعنی شناخت قدم اول برای اجرای قوانین و مقررات است. اگر خواهان یک جامعه قانونمند هستیم، باید آحاد جامعه قوانین را بشناسند. هرچه آمار افرادی که قوانین را می‌فهمند و به آن دسترسی دارند، بیشتر باشد به همان نسبت از میزان جرایم کاسته می‌شود. به این دلیل که نادانی و دودلی نسبت به اجرای مجازات‌ها به امیال و هوسها میدان می‌دهد و باعث رواج تدریجی سیاست‌زدگی در جامعه می‌شود.^۲

بند سوم: مبهم بودن و همه فهم نبودن قوانین و مقررات

یکی از عوامل سیاست‌زدگی در کشور وجود قوانین مبهم است. هنر قانون‌گذار خوب این است که قانون را به‌طور شفاف و عاری از هر نوع ابهام و اجمال تصویب کند. قوانینی که فاقد چنین خصیصه‌ای هستند، دستاویزی برای تفسیر به‌رأی و گریز از اجرا هستند و هر فردی با قرائت خاص خود از قلمرو و شمول چنین قانونی فرار می‌کند. بنابراین به منظور پیشگیری از وقوع جرم در جامعه باید کوشید تا قوانین روشن و ساده باشند. از آنجا که اجمال قوانین به انهای برای تفسیر فراهم می‌کند، مسلماً زیان‌بار است و این زیان بیشتر خواهد بود، اگر قوانین به زبان دیگری که مردم با آن بیگانه‌اند، نوشته شده باشد. به بیان دیگر، هر اندازه کسانی که قوانین را می‌فهمند، بیشتر باشند به همان اندازه از میزان جرایم کاسته می‌شود.^۳

بند چهارم: عدم کارایی دستگاه‌های نظارتی

یکی از عوامل سیاست‌زدگی در جوامع، فقدان کارایی مناسب و کافی دستگاه‌های نظارتی

۱ عباسی، اصغر، «تأملی بر عوامل قانون‌شکنی و راهکارهای مقابله با آن»، اصلاح و تربیت، شماره ۷۱-۷۲، زمستان ۱۳۷۸ ش، ص ۳۹.

۲ عباسی، اصغر، «تأملی بر عوامل قانون‌شکنی و راهکارهای مقابله با آن»، منبع پیشین، ص ۳۸.

۳ مؤمنی، پروین، اشاعه‌ی فرهنگ حقوقی، تهران، مرکز پژوهش‌های بنیادی وزارت ارشاد اسلامی، ۱۳۷۶ ش، ص ۳.

است. اگر نهادهای نظارت‌کننده در پیگیری و تنبیه قانون‌شکنان کارآمد نباشند، این امر به جهات مختلف باعث توسعه و شیوع سیاست‌گریزی در جوامع می‌شود. تسامح نهادهای قانونی به‌ویژه تعلق قوه قضائیه در مقابله با قانون‌شکنان باعث جسارت بیشتر متخلفان و قانون‌ستیزان می‌شود و امید‌گریز از کیفر، آنها را بیش از پیش جسور و بی‌پروا تر می‌کند. وانگهی عدم کارایی ساز و کارهای قانونی موجب گسترش تقاص و اقدام خودسرانه می‌شود که این امر نیز نوعی سیاست‌زدگی به حساب می‌آید.^۱

بند پنجم: عدم مطابقت قوانین با واقعیات و اخلاقیات جامعه

یکی از عوامل عدم استقبال مردم از سیاست، مطابقت نداشتن آنها با اخلاقیات و واقعیات حاکم بر جامعه است. اگر قوانین موضوعه با موازین اخلاقی و واقعیات جامعه مطابقت و موافقت نداشته باشد، مردم به روش‌های مختلف سعی می‌کنند از زیر بار اجرای چنین مقرراتی شانه خالی کنند.^۲ بنابراین قانون‌گذار نباید قانونی وضع کند که با اخلاق حسنه عمومی و اهمیت طبیعی و عددی اشیا مغایرت داشته باشد، در غیر این صورت مردم از اجرای قانونی که مخالف اخلاق حسنه عمومی باشد احتراز کنند. میان احساس‌گریز از یک‌سو و هرج و مرج در روند قانون‌گذاری از سوی دیگر، رابطه‌ای تنگاتنگ وجود دارد. در جامعه‌ای که قانون‌گذاری از روند صحیح برخوردار نباشد یا قانون فاقد محتوای عقلانی باشد، می‌توان گفت در آن جامعه قانون وجود ندارد و در این صورت، انتظار داشتن از مردم برای گرایش به اجرای قانون، فاقد وجه منطقی است.^۳

بخش سوم: علل سیاست‌زدگی در میان جوامع

در میان افرادی که گاه آشنایی محدودی با منطق قدرت و سیاست دارند، رفتارهایی افراطی و

---

۱ عباسی، اصغر، «تأملی بر عوامل قانون‌شکنی و راهکارهای مقابله با آن»، اصلاح و تربیت، شماره ۷۲-۷۱، زمستان ۱۳۷۸ش، ص ۱۴.

۲ لک‌زایی، نجف، اندیشه سیاسی آیه‌الله مطهری، قم، انتشارات بوستان کتاب، ۱۳۸۲ش، ص ۱۶۱.

۳ عباسی، اصغر، «تأملی بر عوامل قانون‌شکنی و راهکارهای مقابله با آن»، اصلاح و تربیت، شماره ۷۲-۷۱، زمستان ۱۳۷۸ش، ص ۶۱.

متأثر از کنش سیاست گران دیده شده و می شود که از رفتارهای ناسالم، مبالغه آمیز، آسیب زن، غیر هنجارمند و غیر اخلاقی خیر می دهد و می توان از آن به سیاست زدگی تعبیر کرد. بررسی آن عوامل که با توجه به برهان، استقرا و بررسی برخی از موارد سیاست زدگی در میان روحانیان به دست آمده اند، می تواند به سوی پیشنهادهای و راهکارهایی راهبر باشد تا در عین حضور مسئولانه، مطلوب و معقول در امر سیاست، بتوان از عوارض و آسیب های آن در امان ماند.

بند اول: تحلیل های تقلیدی

یکی از امتیازها و برتری های قدرت مطلوب در جامعه اسلامی آن است که قدرتمندان، کارگزاران و گروه های سیاسی از خواسته ها و آرزوهای شخصی خود گذر می کنند و در راستای برپایی قوانین الهی، رضای خداوندی و تأمین منافع ملی گام برمی دارند و با گذر از خویش و تمایلات نفسانی، بستر را برای حضور فعال و منتقدانه شهروندان و تأمین مصالح و منافع آنان فراهم می کنند؛ آن گونه که در تحلیل هر مکتبی گفته می شود «هدف قدرت، به دست آوردن منافع همگانی است»^۱. با این همه، امکان دارد در جامعه اسلامی، افراد و گروه هایی که به دنبال خواسته های خود و منافع گروهی هستند، روال امور را به گونه ای تنظیم کنند که دیگران به طور کامل مطیع و سراپا حلقه به گوش آنان باشند. گاه این سودجویان در میان طلاب که از اقشار دیندار و به نسبت صاحب نفوذ جامعه، به ویژه در میان اقشار مذهبی به شمار می آیند، نفوذ کرده، از ابزار دین بهره می گیرند و تحلیل های جانبدارانه، افراطی و احساسی خود را به نام دین و به کام خود به کسانی که دغدغه مذهبی و ذهنی پاک دارند، تحمیل می کنند و آنان را در راستای منافع حزبی خود به کار می گیرند^۲. سیاست بازان و بندبازان حرفه ای قدرت، مردم را مقلد خویش می خواهند. این امر هنگامی که به سیاست و

۱ نقیب زاده، احمد، «جمهوریت و اسلام»، مجموعه مقالات جمهوریت و انقلاب اسلامی، تهران، انتشارات سازمان مدارک فرهنگی وزارت ارشاد، ۱۳۷۷ش، ص ۹۱.

۲ سیدباقری، سیدکاظم، «عوامل سیاست زدگی در میان حوزویان و راه های برون رفت از آن»، فصلنامه علوم سیاسی (باقرالعلوم)، سال ۲۰، شماره ۸۰، زمستان ۱۳۹۶ش، ص ۶۸.

تحلیل سیاسی ریزش می‌کند، فرد را از اصالت، عقلانیت و تحلیل خود تهی کرده، به ابزاری در دست دیگران فرومی‌کاهد. «در بحث از روان‌شناسی قدرت، ترس، خشم و انواع واکنش‌های خشن دسته‌جمعی باعث میشوند مردمان کورکورانه دنبال کسانی بیفتند که در غالب موارد از اعتماد آنها سوءاستفاده می‌کنند و خود را بر آنها حاکم مطلق می‌سازند»^۱. با این نگره است که تحلیل‌های افراطی، تقلیدی و یک‌جانبه در جامعه رواج می‌یابد و پیروان آن گروه‌ها، هیچ‌اعتنایی به هنجارها، ارزشها، افکار و دغدغه‌های دیگران ندارند. طلبه یا فردی که در این حلقه تقلید می‌افتند و از خود داده‌ای راستین و تحلیلی عقلی و فکری شده ندارد، سیاست زده‌ای است که منتظر نگرش‌های تندروانه و کندروانه دیگران می‌ماند.

بند دوم: خود حق‌پنداری و انحصارطلبی

یکی از عوامل جدی سیاست زدگی آن است که فرد در عرصه اعمال سیاست، خود را حق مطلق می‌انگارد و به همین دلیل، همه امتیازهای جامعه و قدرت را برای خود می‌خواهد و طرف مقابل را باطل مطلق می‌پندارد و او را از همه حقوق محروم می‌داند؛ در حالی که دنیای سیاست و اعمال قدرت، منعطف و سیال است. انحصارطلبی، باور و تلاشی است که فرد یا گروه، همه امتیازها و حقوق را برای خویش و همپالگی‌های خود می‌خواهد و دیگران را شایسته آن حقوق نمی‌داند و آن را از ایشان نفی می‌کند. خداوند در قرآن کریم به جریان قدرت نامطلوب اشاره می‌کند که اگر بهره‌ای از حکومت داشته باشند، خود را حق مطلق انگاشته، همه افراد و امکانات را به گونه‌ای خودخواهانه در خدمت خود می‌خواهند: «أَمْ لَهُمْ نَصِيبٌ مِنَ الْمُلْكِ فَإِذَا لَا يُؤْتُونَ النَّاسَ نَقِيرًا؟ أَيْ آتَانِ نَصِيبِي مِنْ حُكُومَتِ دَارِنْدَا؟ [اگر هم داشتند، همه چیز را در انحصار خود می‌گرفتند] و کمترین حقی حتی به قدر نقطه پشت هسته خرما، به مردم نمی‌دادند». اگر «آنان از نظر موقعیت اجتماعی، آن ارزش را ندارند که بتوانند بین افراد، قضاوت و حکومت کنند و شایستگی حکومت مادی و معنوی بر مردم را ندارند، برای آن است که روح انحصارطلبی بر آنان چیره شده که اگر چنان موقعیتی را پیدا کنند،

۱ راسل، برتراند، قدرت، ترجمه‌ی نجف دریابندی، تهران، انتشارات خوارزمی، چاپ دوم، ۱۳۶۷ش، ص ۴۱.

به هیچ کس هیچ حقی نخواهند داد و همه امتیازات را در بست به خودشان تخصیص می‌دهند.^۱ گاه انحصارگرایی چندان شدید می‌شود که «وَقَالَ فِرْعَوْنُ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ مَا عَلِمْتُ لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرِي؛ فردی مانند فرعون، خطاب به اشراف می‌گوید به غیر از خودم، برای شما خدایی نمی‌شناسم»، و «قَالَ لَئِنِ اتَّخَذَتِ إِلَهًا غَيْرِي لَأَجْعَلَنَّكَ مِنَ الْمَسْجُونِينَ؛ دیگران را بر گزینش خدایی غیر از خود، تهدید به زندان می‌کند». با تسلط این روحیه، افراد می‌پندارند تنها خودشان حق اعمال قدرت بر دیگران را دارند. امام خمینی به این امر اشاره دارد که انحصار اگر بخواهد همه چیز را به نفع مادیت تمام کند و برای خود آدم باشد، این انحصارطلبی فاسد است و در ادامه می‌گوید اگر شما و ما و هر کدام بخواهیم بهره برداری برای خودمان بکنیم از این شهدایی که خون خودشان را دادند، ما هم انحصارطلب به آن معنای فاسدش هستیم.^۴ ایشان تصریح می‌کند که انتخابات در انحصار هیچ کس نیست؛ نه در انحصار روحانیان، نه در انحصار احزاب و نه در انحصار گروه‌ها، انتخابات مال همه مردم است.^۵ با اذعان به اینکه بیشتر طلاب گرفتار این روحیه نیستند، برخی از روحانیانی که با سیاست‌زدگان و قدرت‌پرستان همراه می‌گردند، به کسانی تبدیل می‌شوند که در عرصه سیاسی خود را حق مطلق می‌شناسند و سیاست‌زدگانی تندرو می‌شوند که غالباً خود را از مشرب دین و باورهای دینی سیراب می‌دانند؛ حال آنکه، آموزه‌های دینی در عرصه سیاسی هرگز این امر را تأیید نمی‌کند و همان گونه که از قرآن کریم ذکر شده، پنداری است از طاغوت‌ها که در آیات الهی سرزنش شده است. امام خمینی با توجه به انحصارطلبی منافقان، اشاره دارد که خدا انصاف بدهد به آنهایی که انحصارطلب بودند و می‌خواستند بهشتی و خامنه‌ای و رفسنجانی و امثال اینها را از صحنه خارج کنند.^۶ این عامل سیاست‌زدگی به دنبال خود تصورات و تحلیل‌های خطرناکی می‌

۱ مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۹ش، ص ۴۲۱.

۲ قصص: ۳۸.

۳ شعراء: ۲۹.

۴ موسوی خمینی، روح‌الله، صحیفه امام، تهران، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۸۹ش، ج ۱۲، ص ۲۰۱.

۵ موسوی خمینی، روح‌الله، صحیفه امام، تهران، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۸۹ش، ج ۱۷، ص ۳۶۷.

۶ موسوی خمینی، روح‌الله، صحیفه امام، منبع پیشین، ج ۴، ص ۲۶۴.

آورد که می‌تواند از تکفیرها، تفسیق‌ها، تحقیرها و زیر پا گذاشتن بسیاری از حقوق و ارزش‌های اخلاقی سردرآورد. هرچند خوشبختانه در حوزه‌های علمیه با توجه به اقتدار روش اجتهادی و حضور مراجع، این گروه‌ها کمتر توانسته‌اند عرض اندام کنند و فضایی برای جولان آنها در حوزه به وجود نیامده است.

بند سوم: تحلیل و رفتارهای افراطی و تفریطی

در قرآن کریم امت اسلام، امت «وسط» معرفی شده است: «وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا»^۱. «وسط» میانه امور و اعتدال در آن است^۲، و برای هدفی به کار می‌رود که به دور از افراط و تفریط باشد^۳. فیروزآبادی می‌نویسد وسط یعنی عدل و در قرآن که آمده، به معنای امت عدل است^۴. طبرسی بر آن است که فرقی میان عدل و خیر نیست و «وسط» عدل است. برخی «خیر» معنا کرده‌اند؛ البته معنای هر دو یکی است؛ زیرا عدل، خیر است و خیر، عدل^۵. طبعاً وقتی بحث از «امت» به میان می‌آید، رویکرد بحث، اجتماعی و سیاسی می‌شود^۶. زمانی که بر فرد، گروه یا جامعه‌ای جهل حاکم شود، باید منتظر تندروی و کندروی و در نتیجه، سیاست زدگی بود. امام علی (ع) فرمود: «الائثری الجاهل إلا مفرطاً أو مفرطاً»^۷. در این موقعیت، نگاه افراطی و تفریطی بر سیاست ورزی حاکم می‌شود و می‌تواند با ورود به عرصه عمل، فضایی آشفته و آسیب‌زننده را برای فرد و جامعه به همراه آورد. ویژگی قانون آن است که رفتارها را تنظیم

۱ بقره: ۱۴۳.

۲ طباطبایی، سید محمدحسین، المیزان فی تفسیر القرآن، قم، موسسه النشر الاسلامی، چاپ پنجم، ۱۴۱۷ق، ص ۱۰۳۰.

۳ راغب اصفهانی، المفردات فی غریب القرآن، تهران، المکتبه المرتضویه، ۱۳۷۳ش، ص ۸۶۹.

۴ فیروزآبادی، محمدبن یعقوب، القاموس، بیروت، المحیط دارالکتب العلمیه، منشورات محمد علی بیضون، ۱۴۰۶ق، ص ۸۹۳.

۵ طبرسی، امین اسلام فضل‌بن حسن، المذهب، قم، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ج ۲، چاپ اول، ۱۴۰۶ق، ص ۲۴۳.

۶ رشیدرضا، محمد، تفسیر المنار، بیروت، دارالمعرفه، ج ۲، ۱۴۱۴ق، ص ۲۳۸؛ سعدی، ابو حیب، القاموس الفقہی لغه و اصطلاحا، دمشق، دارالفکر، ج ۱، چاپ دوم، ۱۴۰۸ق، ص ۵۸.

۷ نهج البلاغه، حکمت ۶۷.

می کند و از افراط و تفریط باز می دارد. امام خمینی در این باره پافشاری داشت که باید همه جا قوانین اسلام حاکم باشد. ایشان در سال های اولیه پیروزی انقلاب اسلامی، با توجه به تندرستی های برخی از انقلابیون و شبه انقلابیون و اعمال خلاف قانون آنان می گوید: «اگر بنا باشد هر جا آدم برود ببیند که دائما مردم دارند شکایت می کنند، من هم خسته دارم می شوم. خدا می داند که من در آن رژیم سابق، هیچ وقت از هیچ چیز خسته نمیشدم، هر فشاری می آوردند بر من، خسته نمیشدم، حالا دارم از خودمان خسته می شوم. آخر چرا باید این طور باشد. یک فکری بکنید. اگر دیر بجنید، اسلام را در خطر تضییع و رفتن آبرویش قرار داده اید. مسئولیم همه ما. هر کاری از من بر آید می کنم. هر کاری هم از شما می آید باید بکنید. هر فردی که برخلاف موازین اسلام دارد عمل می کند، بزنند توی سرش بیرونش کنند»^۱. آن افراطها و تفریطها چندان اثر داشته است که رهبر انقلاب اظهار خستگی می کند. باری، همه این امر آنجاست که افراط و تفریط و هیجان های انقلابی، افراد را به سیاست زدگی می کشاند و تحلیل ها و به تبع آن، رفتارهایی خلاف اعتدال و میانه روی صورت می گیرد.

بند چهارم: فعالیت های خلاف شرع و قانون

در هر جامعه، قانون مدار عمل و رفتار سیاسی و اجتماعی است. هرگاه قانون زیر پا گذاشته شود، آشفتگی، امور خلاف شرع و سیاست زدگی به همراه خود می آورد. قانون، سامان بخش و تنظیم کننده امور است و گروه ها و افراد را از آفت خودسری، خودمحوری و سرکشی باز می دارد و جامعه را با روندی پذیرفته شده از سوی همه شهروندان به سوی اعتدال و نظم پیش می برد؛ اما با ملاک نبودن قانون و رفتارهای خودسرانه که گاه با پندار احساس مسئولیت و درد دین همراه می شود، فرد و جامعه سیاست زده می شود. از دیگر سو، شرع و دستورهای اسلامی همواره بزرگ ترین مهار برای تنظیم روابط سیاسی - اجتماعی است. کسی که دستورهای الهی را مبنای کار خود قرار دهد و رفتار و گفتار خویش را بر اساس آنها انجام دهد، به سادگی دچار سیاست زدگی نمی شود و فرد حق خود نمی داند به دیگران تهمت زند،

۱ موسوی خمینی، روح الله، صحیفه امام، تهران، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ج ۱۱، ۱۳۸۹ ش، ص ۳۱۶.

غیبت کند، آبروی دیگران را ببرد و بی پروا خلاف شرع و قانون عمل نماید. در حاکمیت قدرت مطلوب و قانون اسلامی، منافع همه افراد در جامعه تأمین می‌شود و قدرت به نحو انحصاری در خدمت گروهی خاص نیست. به بیان علامه طباطبائی، آنچه را خداوند بر اساس آموزه‌های دین فطری برای جامعه اسلامی قرار داده است، باید «حکومت انسانی» نام نهاد؛ حکومتی که در آن، حقوق همه افراد حفظ می‌شود و مصالح ضعیف و قوی، توانگر و فقیر، آزاد و برده، مرد و زن و فرد و جماعت، همه به طور مساوی رعایت می‌شود؛ حال آنکه در حکومت فردی و خودکامه، جریان همه امور بر اساس خواسته‌های شخص حاکم است و او به دلخواه بر جان، آبرو و مال مردم حکومت می‌کند. در حکومت انسانی، حقوق همه افراد رعایت می‌شود و قدرت به اراده و خواست آنان احترام می‌گذارد، بدون آنکه خواست فرد یا اکثریت در آن برتری داشته باشد.^۱ اما امام خمینی بی‌تقوایی عالمان دینی را عنصری آسیب‌زن معرفی می‌کند: «آن مقداری که اسلام از عالم‌های بی‌تقوا صدمه دیده است، معلوم نیست از مردم عادی دیده باشد».^۲ از دیگر سو، ایشان همه امور را مبتنی بر قانون می‌خواست پس از پیروزی انقلاب درباره خودسری برخی و اثر سوء آن برای اسلام هشدار می‌دهد که من حقیقتاً نگران اسلام هستم. ما اسلام را از چنگ محمدرضا در آوردیم و من خوف این را دارم که اسلام به چنگ ما مبتلا شده باشد؛ به طوری که ما هم مثل او یا بدتر از او بر سر اسلام بیاوریم» و سپس در ادامه نگرانی خود را از آنجا می‌داند که «آدمهای جاهلی هستند که به خیال خودشان برای اسلام خدمت می‌کنند؛ لکن سرخود کارهایی می‌کنند که ضرر به حیثیت اسلام می‌خورد. همان طوری که در رژیم سابق بدون میزان اسلامی و شرعی عمل می‌کردند، حالا هم بدون میزان شرعی و عقلی عمل می‌کنند و این تأسف بسیار دارد. تأسف اینکه این نهضت به دست خود ما نهضت اسلامی نباشد؛ اسلامیتش را از دست بدهد».^۳

۱ طباطبائی، سید محمدحسین، میزان فی تفسیر القرآن، قم، موسسه النشر الاسلامی، ج ۹، چاپ پنجم، ۱۴۱۷ق، ص ۱۱۶.

۲ موسوی خمینی، روح‌الله، صحیفه امام، تهران، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ج ۱۸، چاپ اول، ۱۳۸۹ش، ص ۴۴۴.

۳ موسوی خمینی، روح‌الله، صحیفه امام، منبع پیشین، ج ۱۱، چاپ دوم، ص ۳۱۳.

بخش چهارم: راه‌های برون‌رفت جوامع از سیاست‌زدگی

آنچه در ادامه می‌آید، تلاشی است در ارائه پاره‌ای از راهکارها برای برون‌رفت از وضعیت ناشایست سیاست‌زدگی در میان برخی جوامع.

بند اول: آگاهی بخشی علمی

بیشتر مشکلات انسان از نا آگاهی و بی‌توجهی همه جانبه به مسائل پیرامون و امور سیاسی - اجتماعی سرچشمه می‌گیرد. نگاه تک بعدی، انسان را از شناخت دقیق و عمیق باز میدارد و به بازی سیاست گران و قدرت جویان گرفتار می‌کند. اهمیت علم و آگاهی بوده است که در دنیای جدید نیز اصلی‌ترین مؤلفه قدرت، از «زور و ثروت» به «علم، دانایی و اطلاعات» تبدیل شده است.^۱ خداوند متعال در قرآن کریم در امر اعمال قدرت و امور اجتماعی و سیاسی، بر علم و دانایی تأکید بسیار دارد که پایه همه حرکتها و تکاپوهاست. در کلام الهی بر ارجمندی جایگاه دانش تأکید شده است: «هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ؟ آیا کسانی که می‌دانند و کسانی که نمی‌دانند، برابرند؟»، و در آیه‌ای در بلندمرتبتگی عالمان مؤمن می‌فرماید: «يَرْفَعُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ؛ خدا کسانی از شما را که ایمان آورده‌اند و کسانی را که به آنان دانش داده شده، به رتبه‌هایی بالا می‌برد». در حدیثی از پیامبر خاتم (ص) نقل شده است که خطاب به ابن مسعود فرمود: «آن‌گاه که کاری می‌کنی، با آگاهی و عقل انجام بده؛ مبدا کاری را بدون تدبیر، برنامه ریزی و آگاهی انجام دهی»^۲، و سپس به این آیه اشاره می‌کند، که «وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَقَّضَتْ غَزَلَهَا مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ أَنْكَاثًا؛ مانند زنی نباشید که رشته‌های خود را پس از محکم‌تاییدن، واتایید». این آیه اشاره به داستان زنی است از قریش به نام «رابطه» که احمق بود. «زنی بوده است توانگر و رعنا، به خندستانی دوکی

۱ تافلر، الوین، تغییر ماهیت قدرت، تهران، مرکز ترجمه و نشر کتاب، چاپ اول، ۱۳۷۰ش، ص ۶۵.

۲ زمر: ۹.

۳ مجادله: ۱۱.

۴ مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی، بحار الانوار، بیروت، موسسه الطبع و النشر، چاپ اول، ۱۴۱۰ق، ص ۱۱۱.

۵ نحل: ۹۲.

فراگرفتی بزرگ مقدار، نخ‌فرو رشتی، آن‌گه کنیزکان را فرمودی تا آن را از هم باز کردند و تبه کردند^۱. چنین است که امام صادق (ع) فرمود بر عالم به فی زمانه، محیط پیرامون، شرایط و مقتضیات جامعه و بصیر و آگاه به شرایط آن، شبهه‌ها، و ناراستیها و اشتباهات هجوم نمی‌برند: «العالم بزمان؛ لاتهجم علیه اللوابس»^۲. امام خمینی با شناختی درست از اوضاع زمانه خود، با تأکید بر رشد و تکامل نسل جوان حوزه‌ها می‌فرمود «شما نسل جوان حوزه‌های روحانیت، باید زنده باشید و امر خدا را زنده نگه دارید. شما نسل جوانید، فکرتان را رشد و تکامل دهید»^۳. ایشان تصریح می‌کرد که «مردم معمم نمی‌خواهند، مردم عالم می‌خواهند، این اعمامه‌ها منتها علامت علم است. اگر یک وقت خدای نخواستہ حوزه‌های علمیه ما سست شدند در تحصیل، سست شدند در اینکه فقاقت را تقویت کنند، بدانند که این یک خیانت بزرگی به اسلام»^۴. با توجه به این نکته است که باید «آگاهی سیاسی، بینش سیاسی و در معرض سیاست بازی سیاست‌بازان قرار گرفتن»^۵ را از هم تشخیص داد.

بند دوم: سعه صدر و شکیبایی

یکی از جدی‌ترین عواملی که افراد به سادگی در دام سیاست زدگی می‌افتند، نبود سعه صدر، ناشکیبایی و عدم تحمل دیگران است؛ روحیه‌ای که انسان را از مسیر گفت و گو، تعادل و اعتدال خارج می‌سازد. متأسفانه آن‌گاه که عنصر تدین در این امر وارد می‌شود، مسئله پیچیده‌تر شده، فرد می‌انگارد با شتاب زدگی در تصمیم و عمل، به وظیفه دینی می‌پردازد. چنین است که گاه حق و ناحق، راست و دروغ و سره و ناسره در هم آمیخته می‌شود و فرد در

۱ مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ج ۱۱، چاپ اول، ۱۳۷۹ش، ص ۳۷۸.

۲ بحرانی، شیخ یوسف، الحدائق الناضرة فی احکام العتره الطاهره، تحقیق محمدتقی ایروانی، موسسه النشر الاسلامیه التابعه لجامعه المدرسین، چاپ اول، ۱۳۷۷ق، ص ۳۵۶؛ مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی، بحار الانوار، بیروت، موسسه الطبع و النشر، چاپ اول، ۱۴۱۰ق، ص ۳۰۷.

۳ موسوی خمینی، روح‌الله، ولایت فقیه، تهران، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۸۱ش، ص ۱۱۷.

۴ موسوی خمینی، روح‌الله، صحیفه امام، تهران، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ج ۱۵، ۱۳۸۹ش، ص ۲۱۴.

۵ خامنه‌ای، سیدعلی، نرم‌افزار حدیث ولایت، مجموعه رهنمودهای مقام معظم رهبری حضرت آیت‌الله خامنه‌ای، قم، خدمات فرهنگی، مرکز نور، ۱۳۹۴ش، سخنرانی ۲۰ آذر ۱۳۷۰.

فوران احساسات، مسیر را گم می کند. در مقابل این روند، فضیلتی بزرگ به نام سعه صدر و شکیبایی وجود دارد. خداوند درباره پیامبر گرامی اسلام (ص) می فرماید: «أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ؟^۱ آیا سینه‌ات را گشاده نکردیم؟ یا از خواسته‌های حضرت موسی (ع) در کوه طور آن است که: «رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي»^۲ و خداوند هدایتگری را در کنار شرح صدر می آورد: «فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا كَأَنَّمَا يَصْعَدُ فِي السَّمَاءِ؟^۳ هر کس را خدا بخواهد هدایت کند، سینه اش را برای پذیرش اسلام می گشاید و هر کس را که بخواهد گمراه کند، سینه اش را تنگ و سخت می نماید، گویا می خواهد به آسمان بالا رود». به بیان صاحب کشف کسی که خداوند بخواهد او را هدایت کند و به او لطف نماید، کسی است که خود لطفی دارد؛ اما کسی که بخواهد گمراه کند و خوار سازد، آن است که لطفی ندارد. پس سینه او تنگ است، مانع الطاف الهی می شود و حق را قبول نمی کند؛^۴ لذا علی (ع) فرمود: «من ضاق صدره لم يصبر على اداء حق؛ کسی که سینه اش تنگ باشد، توان انجام حق را ندارد».^۵ آن حضرت ظاهره قبل از جنگ صفین، به درستی دو عنصر مهم پرچمداری مبارزه را طرح می کند؛ یکی عنصر زیربنایی آگاهی و بصیرت است که در بند قبل بدان اشاره کردیم و دیگری صبر و شکیبایی: «و لا يحمل هذا العلم إلا أهل البصر و الصبر و العلم بمواضع الحق»^۶، و شگفتا که در ادامه همان فتنه صفین است که خوارج، مظهر بی صبری و سینه تنگی شدند و با فهم ناقص و عمل شتابزده خود، در زمین معاویه و عمر و عاص بازی کردند و چندان دایره اسلام در چشم آنان تنگ شد که علی عال نیز از آن خارج گردید؛ لذا آن حضرت در ادامه به عدم شتابزدگی در عمل سفارش می کند و اینکه رفتارها باید همراه با تحلیل، شناخت و بررسی باشد: «قامضوا لما تؤمرون به و قفوا عند ما تنهون عنه و لا

۱ انشراح: ۱.

۲ طه: ۲۵.

۳ انعام: ۱۲۵.

۴ زمخشری، محمود، الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل، بیروت، دارالکتاب العربی، ج ۲، چاپ سوم، ۱۴۰۷ق، ص ۶۴.

۵ مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی، بحار الانوار، بیروت، موسسه الطبع و النشر، چاپ اول، ۱۴۱۰ق، ص ۱۰.

۶ نهج البلاغه، خطبه‌ی ۱۷۳.

تعجلوا فی امر حتی تتینوا فان لنا مع کل امر تنکر ونه غیرا: پس آنچه را به شما فرمان داده شده، انجام دهید و در برابر آنچه نهی شده، توقف نمایید و در هیچ کاری عجله نکنید تا به اندازه کافی درباره آن تحقیق کنید؛ زیرا ما در برابر آنچه نمی‌پسندید، راه‌های تغییر و جایگزین داریم^۱! ویژگی انسان دارای شرح صدر آن است که زود تحت تأثیر منافع سیاست و مطامع دنیا قرار نمی‌گیرد و لذا «هرچه از کمال و جمال و مال و منال و دولت و حشم در خود ببیند، به آن اهمیت ندهد»^۲. پس او احساساتی نیست و با شکیبایی، دیدگاه دیگران را تحمل می‌کند و آنان به صرف اینکه با او مخالفاند، شایسته نكوهش نمیداند؛ چه رسد به آنکه بخواهد با آنان برخورد عملی یا شدید کند. گروه خوارج، مظهر ناشکیبایی در صدر اسلام بود که با نگرش کوتاه بینانه و سینه تنگ خود، هیچ مخالف و حرف ناموافق را بر نمی‌تافت. پس از انقلاب اسلامی، گروه فرقان که پایه‌گذار آن مدتی دروس طلبگی نیز خوانده بود، چندان ناشکیبا بود که همگان جز خود را بر باطل میدید و حاضر به شنیدن سخن دیگران - هرچند مستدل - نبود. او بر این باور بود که همه حقایق را تنها او می‌داند و دیگران، منحرف شده‌اند. دایره این انحراف چندان گسترده شد که شهید مطهری و شهید مفتاح را نیز در آن جای دادند؛ لذا این جریان‌ها در عقیده ناپخته خویش بسیار استوار و پابرجا هستند، از آن دفاع می‌کنند و خیلی زود به نفاق، فسق، ارتداد، کفر و قتل دیگران حکم می‌دهند. در این گروه‌ها و افراد سیاست زده، غالباً از واژگان «همه یا هیچ» و «صفر و صد» استفاده می‌شود. برای مقابله به این روحیه، صفت نیک تحمل مخالف، اندیشه متفاوت و گشادگی سینه که در آیات و روایات بر آن تأکید فراوان شده است، باید در میان حوزویان و طلاب جوان و انقلابی گسترش یابد و نهادینه شود تا آنان بتوانند در کنار خود، مخالفان سیاسی و فکری را تحمل کنند و باور کنند که در فرایندی استدلالی و گفت و گویی می‌توان به نتیجه مطلوب و دیدگاه صائب نزدیک شد؛ آن سان که در صدر اسلام، نه تنها این کار در مسائل سیاسی - اجتماعی امری سهل بود، بلکه در مسائل بنیادین اعتقادی، پیشوایان معصوم سخن مخالف را می‌شنیدند و صبورانه بدان

۱ منع پیشین.

۲ موسوی خمینی، روح‌الله، ولایت فقیه، تهران، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۸۱ش، ص ۳۳۷.

پاسخ می‌دادند.

شهید مطهری با توجه به روحیه رواداری و گفت و گو در میان مسلمانان صدر اسلام که موجب رشد آنان گردید، به جریان مفضل، یکی از اصحاب امام صادق علی اشاره می‌کند که به مسجد پیغمبر رفته بود تا دو رکعت نماز بخواند، اما می‌بیند یکی از مادی‌گرایان آمد کنارش نشست. بعد رفیقش آمد نشست و بعد یک رفیق دیگر. آن‌گاه شروع کردند با هم صحبت کردن و بلند حرف می‌زدند که او در نماز، حرف‌هایشان را می‌شنید. یکی می‌گوید: این حرف‌ها چیست، خدا یعنی چه، مگر جز طبیعت چیز دیگری وجود دارد؟ بعد صحبت پیغمبر را مطرح می‌کنند که مرد نابغه‌ای بود و می‌خواست در جامعه خودش تحولی ایجاد کند، فکر کرد بهترین راه تحول این است که از راه مذهب وارد شود. نماز مفضل که تمام شد، شروع کرد به پرخاش. آنها گفتند: تو اول بگو از اتباع چه کسی هستی؟ اگر از اتباع امام جعفر صادق هستی، ما در حضور او این حرف‌ها را می‌گوییم، ده درجه بالاتر هم می‌گوییم، یک ذره هم عصبانی نمی‌شود. حرف‌هایمان را می‌زنیم تا دل‌مان خالی می‌شود. او هم آنچنان گوش می‌کند که اول فکر می‌کنیم به حرف‌های ما معتقد شده است؛ وقتی که حرف‌هایمان تمام شد، آنها را یکی یکی رد می‌کند^۱. با توجه به این رویکرد، رهبر انقلاب نیز با اشاره به تحمل اندیشه‌ها و افکار گوناگون در حوزه‌ها، به این امر اشاره می‌کند که مرحوم مجتبی قزوینی و مشرب ضدیت با فلسفه حکمت متعالیه، مشرب ملاصدرا داشت. امام با چکیده و زبدهٔ مکتب ملاصدراست؛ اما مرحوم مجتبی قزوینی نه فقط امام را قبول داشت، بلکه امام را ترویج می‌کرد تا وقتی زنده بود. ایشان بلند شد از مشهد آمد قم، دیدن امام. مرحوم میرزا جواد آقای تهرانی در مشهد، جزو برگزیدگان و زبندگان همان مکتب بود؛ اما ایشان جبهه رفت. از لحاظ مشرب و ممشا مخالف؛ اما از لحاظ تعامل سیاسی، اجتماعی، رفاقتی، با هم مأنوس؛ همدیگر را تحمل می‌کردند. وی سپس تأکید دارد که در قم باید این جواری باشد^۲ (خامنه‌ای، ۸ آذر

۱ مطهری، مرتضی، جهاد اسلامی و آزادی عقیده، تهران، انتشارات صدرا، ۱۳۹۴ش، ص ۱۳۰.

۲ خامنه‌ای، سیدعلی، نرم‌افزار حدیث ولایت، مجموعه رهنمودهای مقام معظم رهبری حضرت آیت‌الله خامنه‌ای، قم، خدمات فرهنگی، مرکز نور، ۱۳۹۴ش، سخنرانی ۸ آذر ۱۳۸۶ش.

بند سوم: تقویت اعتدال و عقلانیت

عدل در مفهوم اخلاقی و فردی آن، زیربنای همه عدالت‌های سیاسی، اجتماعی و اقتصادی است. هنگامی که فرد به عدالت متصف می‌شود، عقل عملی او که منبع همه رفتارهای فردی و اجتماعی است، به عقل نظری گردن می‌نهد.^۱ غالباً سیاست‌زدگی ناشی از ناعدالتی‌های انسان است که گاه در تبعیت بی‌قید و شرط از گروه‌های سیاسی جلوه می‌کند؛ اما هنگامی که در رویکردی اعتدالی، رهبری جان و روان خویش را به عقل می‌سپارد و از دستاوردها و دستورهای حکمت نظری پیروی می‌کند، به فهمی عالمانه و میانه روی مطلوب دست می‌یابد و با این سرمایه وارد اجتماع می‌شود. امام علی عا می فرماید: یکی از فضایل چهارگانه انسان، علاوه بر حکمت، پاکدامنی و قدرت، عدالت است که بنیان و استواری آن در اعتدال قوای جان است.^۲ ورود به سیاست و داشتن روحیه جهاد در راه خدا و تلاش برای رسیدن به هدف نیز باید پایه‌ای عقلایی داشته باشد، نه آنکه فرد بدون برنامه ریزی، در برنامه و نقشه خود محورانه سیاست‌بازان قرار گیرد. حتی باید خروش و تلاش انقلابی را هم عاقلانه هدایت و رهبری کرد. نمی‌توان باور داشت که چون طلبه‌ای انقلابی است، پس هرگونه که می‌خواهد یا تشخیص می‌دهد، هرچند برخلاف عقل و اعتدال و انصاف باشد، عمل کند؛ آن‌گونه که نمی‌توان به همین بهانه با آبروی دیگران، هر چند مخالف باشند و در جریان سیاسی مقابل، بازی کرد. هر کاربری در عرصه سیاست، به ویژه طلاب و روحانیان، باید ارزشهای عدالت‌آور، اخلاقی و اسلامی، مانند حفظ آبروی مؤمن، حفظ کرامت انسان، غیبت نکردن، تهمت نزدن و دروغ نگفتن را وجه رفتار، گفتار و کردار خویش قرار دهد. چنین نیست که انقلابی بودن به دور از عقلانیت باشد. در عین حال که انسان، انقلابی است و بر ظلم می‌شورد و می‌تازد، عاقلانه و بر اساس معیارهای خردورزی و اعتدالی عمل می‌کند و از چارچوب قوانین و اخلاق اسلامی خارج نمی‌شود. اصل محوری انقلابی بودن حوزویان همیشه همراه با تدین،

۱ ابن مسکویه، تهذیب الاخلاق و تطهیر الاعراق، بیروت، مکتبه الثقافه الدینیة، ۱۳۹۸ق، ص ۴۰.

۲ مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی، بحار الانوار، بیروت، موسسه الطبع و النشر، چاپ اول، ۱۴۱۰ق، ص ۸۱.

حفظ ارزش ها و رویارویی با ستم و ستمگر بوده است و اینکه طلاب و روحانیان تلاش خود را برای قدرت و قدرت پرستی یا قدرت گرایی دیگران صرف نکرده اند و دین خود را قربانی دنیای دیگران قرار نساخته اند. در این میان، منفعت و مصلحت جامعه اسلامی، حاکمیت قوانین الهی، معنویت و تقوا در کنار اعتدال و عقلانیت، حضوری جدی و همیشگی در میان انقلابیان و فعالیت های سیاسی آنان داشته، همین روحیه بوده است که آنان را از گروه های التقاطی مانند فرقان جدا کرده است. با توجه به پیامدهای منفی و خطرناک فکری و عملی افراط و تفریط است که رهبران جریان انقلابی در حوزه های علمیه، همواره طلاب را از رفتارهای افراطی و تفریطی پرهیز داده اند. «به من کرارا اطلاع دادند که بعضی از جوان ها و بعضی از بی خبرها یا اشخاصی که با طرح وارد شده اند و آنها را اغفال کرده اند، به بعضی از مراجع بزرگ اسلام اهانت می کنند. یک جریانی در کار است که نسبت به علمای بلاد، نسبت به اهل علم، نسبت به علمای جماعات، اهانت بکنند»^۱. با توجه به همین رویکرد، امام خمینی یکی از کسانی بود که به جد تقویت اعتدال و رهایی از افراط و تفریط را به طلاب حوزه های علمیه توصیه می کرد. ایشان با ارسال نامه ای به آیت الله مشکینی چنین نوشت: «شما از قول من به فرزندان انقلابی ام بفرمایید که تندروری عاقبت خوبی ندارد»^۲. ایشان همچنین در نامه ای به شورای مدیریت حوزه های علمیه تأکید دارد که به فرزندان خوب و انقلابی ام سفارش می کنم که سعی کنند تندروری نکنند که تندروری باعث شکست خودشان می گردد»^۳.

رهبر معظم انقلاب اسلامی نیز با هشدار به خطر انقلاب زدایی از حوزه ها، بر این مسئله تأکید دارد که علاج آن، تدبیر و فکر لازم دارد و باید افراد صاحب فکر بنشینند، فکر کنند، با کارهای سطحی، با فریاد کشیدن که احیانا در یک جلسه ای آدم داد بکشد و به یکی اعتراض کند، با این حرفها مسئله درست نمی شود. راه، اینها نیست. راه، فکر کردن و اندیشیدن و حکمت آمیز برنامه ریزی کردن، مجموعه های برنامه ریزی شده را تهیه کردن و دنبال کردن

۱ موسوی خمینی، روح الله، صحیفه امام، تهران، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۸۹ش، ص ۲۲۱.

۲ موسوی خمینی، روح الله، صحیفه امام، منبع پیشین، ص ۲۴۸.

۳ موسوی خمینی، روح الله، صحیفه امام، منبع پیشین، ص ۳۸۰.

است^۱. آیت‌الله خامنه‌ای باور دارد که جوان مملکت باید در همه میدانها حضور و آمادگی داشته باشد؛ منتها با انضباط، و سپس مخالفت خود را با کسانی که از روی بی انضباطی به دانشگاه حمله می‌کنند، اعلام کرده، می‌گوید این کار با هر نامی انجام بگیرد، غلط و محکوم است. اگر با نام دفاع از دین هم انجام بگیرد، غلط است. اگر با نام دفاع از ولایت هم انجام بگیرد، غلط است. مگر من بارها نگفته‌ام که در اجتماعات کسانی که مخالف‌اند، هیچ کس نباید رفتار خشونت‌آمیز داشته باشد^۲؛ لذا باید رفتارهای غیر عقلی و نامنصفانه را کنار نهاد و به جای آن، عقلانیت، اعتدال و مدارای سیاسی را که در تقابل با سیاست زدگی است، جایگزین کرد.

بند چهارم: تقویت روحیه اجتهاد و آزاداندیشی

یکی از مؤثرترین راهکارها برای پایان دادن و کم کردن درصد سیاست زدگی در بین حوزویان، تقویت روحیه اجتهاد، آزاداندیشی و رواج انصاف‌ورزی در تحلیلها و گفت‌وگوست. در گستره تاریخ، روش اجتهاد، همیشه همراه با روحیه آزاد فکری و پیروی از برهان بوده است. حوزویان با غلبه این روحیه، کمتر دچار احساسات بی پایه و پیروی از استدلال‌های سست می‌شده‌اند؛ آن‌گونه که همین روش، روحیه تحمل و مدارا با مخالفان فکری خود را به آنان آموخته است. به نظر می‌رسد سرایت این روش و روحیه از کاوشهای علمی به عرصه عملی و سیاست، می‌تواند راهکاری استوار در جهت پرهیز از سیاست زدگی باشد؛ همان‌گونه که آزاداندیشی و نقد منصفانه و مستدل، سنت همیشگی حوزه‌های علمیه بوده است. امروزه نیز می‌توان با رواج همان روحیه، جلو آسیبهای احتمالی ناشی از سیاست زدگی را گرفت. واقعیت به ما می‌گوید که سیاست زدگی، گرایش کامل و نامستدل به یک جریان سیاسی یا اندیشه یا فردی خاص است؛ حال آنکه «آزادی فکر این است که انسان در فکرش آزاد و

۱ سیدباقری، سیدکاظم، «عوامل سیاست‌زدگی در میان حوزویان و راه‌های برون‌رفت از آن»، فصلنامه علوم سیاسی (باقرالعلوم)، سال ۲۰، شماره ۸۰، زمستان ۱۳۹۶ش، ص ۲۶۸.

۲ خامنه‌ای، سیدعلی، نرم‌افزار حدیث ولایت، مجموعه رهنمودهای مقام معظم رهبری حضرت آیت‌الله خامنه‌ای، قم، خدمات فرهنگی، مرکز نور، ۱۳۹۴ش، ۲۲ تیر ۱۳۷۸.

بدون اینکه متمایل به یک طرف باشد، فکر بکند^۱. فکر آزاد، طالب علم دین را از گرویدن بی منطق و سطحی به گروه های سیاسی و جانبداری از آنان به هر قیمت باز می دارد. با آزاداندیشی و به تعبیر رهبر کبیر انقلاب اسلامی «با تبادل افکار و اندیشه های سازنده، باید مسیر رقابت ها را از آلودگی و انحراف و افراط و تفریط پاک نمود»^۲. در آیات قرآن کریم، اصل روحیه آزاداندیشی به رسمیت شناخته شده است و آیاتی مختلف بر این امر دلالت دارد. یکی از آیات مشهور این باب چنین است: «الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَاهُمُ اللَّهُ وَأُولَئِكَ هُمْ أُولُو الْأَلْبَابِ»^۳؛ به سخن گوش فرا می دهند و از بهترین آن پیروی می کنند. اینان اند که خدایشان راه نموده و اینان اند همان خردمندان». در تفسیر الصافی آمده است افرادی که می شنوند و انتخاب می کنند، کسانی اند که حقها و باطل را تشخیص می دهند و قول برتر را برمی گزینند. سپس فیض کاشانی از امام کاظم (ع) نقل می کند که: «ان الله بشر اهل العقل و الفهم فی کتابه فقال فبشر؛ خداوند به اهل عقل و فهم بشارت داده است، با این قول که فرمود "فبر"»^۴. به همین دلیل در آخر آیه فرمود: «وَأُولَئِكَ هُمْ أُولُو الْأَلْبَابِ»^۵. افرادی که دارای آن ویژگی هستند، دارای عقل و فهمانند؛ آنان با خرد خویش برمی گزینند و قدرت جداسازی دارند. به هر روی، این آیه و دیگر آیات بر شنیدن اقوال گوناگون تأکید دارد و مفروض آن و است که زمینه برای طرح دیدگاه های مختلف در جامعه وجود دارد. صاحبان فکر این بستر را مهیا می بینند تا دیدگاه خود را بیان کنند و زمینه برای صاحبان عقل فراهم آید تا گزینش نمایند. پس در جامعه اسلامی آزادانه دیدگاه های مختلف ارائه می شود و افراد می توانند سنجش گرانه قول حق را برگزینند و به راه صواب برسند. لازمه همه این امور، آزاداندیشی است. شنیدن، در کنار هم قرار دادن، مقایسه و گزینش در فضایی آزاد رخ می

۱ موسوی خمینی، روح الله، صحیفه امام، تهران، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۸۹ش، ص ۱۸۰.

۲ موسوی خمینی، روح الله، صحیفه امام، تهران، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۸۹ش، ص ۹۴.

۳ زمر: ۱۸.

۴ فیض کاشانی، محمد محسن این شاه مرتضی، مفاتیح الشرائع، انتشارات کتابخانه، قم، آیه الله مرعشی نجفی، چاپ اول،

۱۳۸۵ش، ص ۳۱۸.

۵ زمر: ۱۸.

دهد و این مسئله در عرصه سیاسی بیش از هر بحث دیگر جایگاه دارد. «طبق این آیه، در صورتی تبعیت از احسن اقوال میسر است که چندین راه و کلام باشد و شنیدن همه آنها ممکن. اگر آزادی بیان نباشد، طبعاً امکان بروز اندیشه‌های مخالف وجود ندارد تا مردم بتوانند اقوال مختلف را مقایسه و بهترین آن را گزینش کنند؛ پس این دستور قرآنی فقط در سایه آزادی تبادل افکار و نقد و مقایسه آنها ممکن می‌گردد»^۱.

نتیجه‌گیری

در این مقاله علمی کوشیدیم برخی از عوامل سیاست‌زدگی را در میان جوامع با رویکرد استقرایی بررسی کنیم. بیان شد که در این میان، عواملی مانند پیروی بی‌چون و چراء خودحق‌پنداری، انحصارطلبی، تحلیل‌های تندروانه و فعالیت‌های خلاف شرع و قانون، نقش اساسی بازی می‌کنند و راهکارهایی را برای رویارویی با این پدیده پیشنهاد کردیم. با توجه به آنچه آمد، به چند نکته کلیدی می‌پردازیم که شاید برخی از زوایای پیدا و پنهان این بحث را بیشتر آشکار سازد:

- (۱) به یاد آوریم که هر دو سرطیف افراط و تفریط، خطرناک است. امام خمینی از یک سو به «مقدسین ساختگی» که از سیاست کناره می‌جویند، می‌تازد و از دیگر سو، همیشه هشدار می‌دهد که طلاب انقلابی مراقب باشند به تندروی سیاسی گرفتار نشوند.
- (۲) انقلابی‌گری به ویژه در حوزه‌ها باید مرزی شفاف و دقیق در برابر تندروی داشته باشد. تندروی غالباً همراه با عمل برخلاف موازین شرعی، اخلاقی و قانونی است؛ همچنان که حوزه انقلابی، رهیده از تحجرگرایی است که غالباً از فعالیت و اصلاح اجتماعی برکنار است و نواندیشی را برنمی‌تابد؛ همان‌گونه که انقلابی بودن، مرزی مشخص در برابر تجددگرایی و گرایش بی‌ضابطه به نوگرایی دارد. با این مرکزبهاست که انقلابی‌گری در کنار شاخص‌هایی چون عقلانیت، قانون‌گرایی و تقوای سیاسی - اجتماعی، معنایی روشن می‌یابد و راهبر حوزه‌ها به سوی اهداف مطلوب خواهد بود.

(۳) به نظر می‌رسد اقتدار مدنی روحانیت، امری است که نباید کم‌رنگ و شکسته شود؛ در حالی که با کژکارکرد سیاست زدگی، اقتدار مدنی حوزه سست شده، آن را زیر سؤال می‌برد و به اقتداری که همواره در میان مردم جایگاهی بلند داشته و دارد، خدشه وارد می‌کند. از این رو، عالم روحانی که همیشه پناه مظلومان، ستم‌دیدگان و بی‌پناهان بوده است، شأن و منزلتی پایین و در حد یک جریان کوچک یا بزرگ سیاسی می‌یابد؛ جریان‌هایی که غالباً در پی کسب قدرت خویش اند.

(۴) در گذر زمان، آزاداندیشی، نقادی، اعتراض علمی و مباحثه چالشی، ویژگی حوزه‌ها بوده است، بدون آنکه یکی از طرفین به تکذیب، تفجیر، تفسیق یا تکفیر دیگری پردازد. این نکته در مجادلات علمی امری پذیرفته و نیک تلقی شده و می‌شود؛ اما با تأسف باید گفت این روش وارد عرصه مناقشات سیاسی نشده است. کمتر زمانی رخ داده است که در فضایی کاملاً علمی و منطقی، نمایندگان در اندیشه و جریان سیاسی رو در روی هم قرار گرفته، دیدگاه خود را در فضایی استدلالی و آرام نقد و بررسی کرده باشند. نفس این مناظره‌های علمی - سیاسی، جلو بسیاری از سیاست زدگی‌ها را می‌گیرد؛ امری که در زمین جهل و تعصب رشد می‌یابد، اما با مناظره فکری، دست کم افراد دیدگاه‌های مختلف را می‌شنوند و سپس با چشمی باز یک نظریه را برمی‌گزینند. اگر تحلیل‌های عوامانه، سطحی و غیرکارشناسی از سوی نابلدان یا سیاست‌بازان در تریبونی یک طرفه ارائه شود، فضای مواجهه تخصصی، کارشناسی و علمی بسته می‌شود و سبک مغزی و یاوه‌گویی، جایگزین بحث علمی می‌گردد و در جامعه چنین القا می‌شود که تنها دیدگاه کارشناسی حوزوی، همان است که ارائه شده است؛ لذا هم پرسشها پاسخ منطقی نمی‌یابند و هم صاحبان نظر و رأی کنار گذاشته میشوند.

(۵) واقعیت آن است که در دنیای امروز، سیاست غالباً به دور از ادب و آداب اسلامی است. گروه‌ها و احزاب برای رسیدن به اهداف خود، گاه به طور ناگفته و نانوشته بر این باورند که هدف، وسیله را توجیه می‌کند؛ پس برای رسیدن به قدرت، هر کاری انجام میدهند و هر آنچه را به نفع خویش می‌انگارند، می‌گویند و مهار و معیارهای بزرگی چون تقوا، اخلاق و ارزشهای اسلامی - انقلابی و انسانی فراموش شده است. به بیانی کوتاه، قدرت برای قدرت و

برای سود بیشتر، هدف نهایی آنان است؛ اما روحانیت اصیل شیعه، همیشه در افق اندیشه خود تقوای الهی و پرهیزکاری را به عنوان اصلی خدشه ناپذیر پذیرفته اند. طبیعی است در این دنیای و انفسای سیاست، بنا نیست حوزویان در بازی طراحی شده بازیگرانی چنین قرار گیرند؛ پس در این نگرش، انقلابی بودن، در کنار تدین و ورع تعریف می شود و هیچ گاه معنویت و تقوا فراموش نمی گردد؛ اصولی بنیادین که فرد و نهاد را از سیاست زدگی دور می سازد.

منابع و مأخذ

* قرآن کریم و نهج البلاغه

- ابن مسکویه، تهذیب الاخلاق و تطهیر الاعراق، بیروت، مکتبه الثقافه الدینیه، ۱۳۹۸ق.
- ابوهلال عسکری، معجم الفروق اللغویه، بی‌جا، بی‌نا، ۱۳۶۹ق.
- اصالت، عزیزه، سیاست‌گریزی زنان در طول تاریخ ایران، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد، دانشکده اقتصاد و حسابداری، دانشگاه الزهرا (س)، ۱۳۹۳ش.
- آل‌سعدی، عبدالرحمن‌بن ناصر، تیسیر الکریم الرحمن فی تفسیر کلام المنان، بیروت، مکتبه النهضه العربیه، چاپ دوم، ۱۴۰۸ق.
- ایازی، سیدمحمدعلی، آزادی در قرآن، تهران، موسسه نشر و تحقیقات ذکر، ۱۳۷۹ش.
- بحرانی، شیخ‌یوسف، الحدائق الناضره فی احکام العتره الطاهره، تحقیق محمدتقی ایروانی، موسسه النشر الاسلامیه التابعه لجامعه المدرسین، چاپ اول، ۱۳۷۷ق.
- تافلر، الوین، تغییر ماهیت قدرت، تهران، مرکز ترجمه و نشر کتاب، چاپ اول، ۱۳۷۰ش.
- جعفری، بنت‌الهدی، ابعاد حقوقی سیاست‌زدگی در سازمان عفو بین‌الملل، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه شیراز.
- الحرانی، حسن‌بن شعبه، تحف العقول، قم، موسسه النشر الاسلامی، ۱۴۰۴ق.
- خامنه‌ای، سیدعلی، نرم‌افزار حدیث ولایت، مجموعه رهنمودهای مقام معظم رهبری حضرت آیت‌الله خامنه‌ای، قم، خدمات فرهنگی، مرکز نور، ۱۳۹۴ش.
- راسل، برتراند، قدرت، ترجمه‌ی نجف دریابندی، تهران، انتشارات خوارزمی، چاپ دوم، ۱۳۶۷ش.
- راغب‌اصفهان‌ی، المفردات فی غریب القرآن، تهران، المکتبه المرتضویه، ۱۳۷۳ش.
- رشیدرضا، محمد، تفسیر المنار، بیروت، دارالمعرفه، ۱۴۱۴ق.
- زمخشری، محمود، الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل، بیروت، دارالکتاب العربی، چاپ سوم، ۱۴۰۷ق.
- سعدی، ابوحیب، القاموس الفقهی لغه و اصطلاحا، دمشق، دارالفکر، چاپ دوم، ۱۴۰۸ق.

- سیدباقری، سید کاظم، «عوامل سیاست‌زدگی در میان حوزویان و راه‌های برون‌رفت از آن»، فصلنامه علوم سیاسی (باقرالعلوم)، سال ۲۰، شماره ۸۰، زمستان ۱۳۹۶.
- شجاعی‌زند، علیرضا، «مدلی برای مطالعه «دین‌گریزی» در ایران، مجله علمی پژوهشی راهبرد فرهنگ، دوره‌ی نهم، شماره ۳۵، ۱۳۹۵ ش.
- شریف‌لاهیجی، محمد بن علی، تفسیر شریف لاهیجی، تحقیق میرجلال‌الدین حسینی ارموی (محدث)، تهران، انتشارات داد، ۱۳۷۲ ش.
- صدرا، علیرضا و پزشکی، محمد، «گفتارهای سیاسی جهان فرهنگی جدید ایران»، فصلنامه سیاست، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دوره‌ی ۳۹، شماره ۳، پائیز ۱۳۸۸ ش.
- طباطبایی، سید محمدحسین، المیزان فی تفسیرالقرآن، قم، موسسه النشر الاسلامی، چاپ پنجم، ۱۴۱۷ ق.
- طبرسی، امین اسلام فضل‌بن حسن، المذهب، قم، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، چاپ اول، ۱۴۰۶ ق.
- عباسی، اصغر، «تأملی بر عوامل قانون‌شکنی و راهکارهای مقابله با آن»، اصلاح و تربیت، شماره ۷۲-۷۱، زمستان ۱۳۷۸ ش.
- فیروزآبادی، محمد بن یعقوب، القاموس، بیروت، المحيط دارالکتب العلمیه، منشورات محمد علی بیضون، ۱۴۰۶ ق.
- فیض‌کاشانی، محمد محسن ابن شاه مرتضی، مفاتیح الشرائع، انتشارات کتابخانه، قم، آیه‌الله مرعشی نجفی، چاپ اول، ۱۳۸۵ ش.
- کلمن، جیمز. اس.، توسعه سیاسی تدریجی، ترجمه‌ی غلامرضا خواجه‌سروی، تهران، انتشارات پژوهشکده مطالعات راهبردی، ۱۳۸۰ ش.
- مطهری، مرتضی، جهاد اسلامی و آزادی عقیده، تهران، انتشارات صدرا، ۱۳۹۴ ش.
- مکارم‌شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۹ ش.
- موسوی‌خمینی، روح‌الله، احزاب و گروه‌های سیاسی از دیدگاه امام خمینی (تبیان دفتر ۳۲)، تهران، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۹۰ ش.

موسوی خمینی، روح‌الله، صحیفه امام، تهران، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۸۹ش.

مؤمنی، پروین، اشاعه‌ی فرهنگ حقوقی، تهران، مرکز پژوهش‌های بنیادی وزارت ارشاد اسلامی، ۱۳۷۶ش.

نقیب‌زاده، احمد، «جمهوریت و اسلام»، مجموعه مقالات جمهوریت و انقلاب اسلامی، تهران، انتشارات سازمان مدارک فرهنگ وزارت ارشاد، ۱۳۷۷ش.

پروفیسر شگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی